

Cumhuriyet Halk Partisi ve Kıbrıs Sorunu (1973-1980)

Gökhan Erdem*

Özet

Bu makalede Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin 1973-1980 yılları arasında Kıbrıs sorununa yönelik politikaları ve sorunun çözümü yönündeki tezleri ele alındı. CHP bu dönemde hem ana muhalefet hem de iktidar partisi olarak dış politikanın belirlenmesinde çok önemli bir rol oynadı. Kıbrıs sorununda büyük bir kırılma yaratan 1974 askeri müdahalesi de CHP iktidarında gerçekleştirildi. Parti müdahale sonrasında coğrafi federasyon çerçevesinde bir çözümü gerçekleştirme inancında ve hedefindeyken, koalisyonun dağılmasıyla bu durum ortadan kalkacaktı. Muhalefet yıllarında (1975-1978) Milliyetçi Cephe hükümetlerini çözüm yönünde adım atmamakla eleştiren CHP, 1978'de iktidara geldikten sonra hemen adım atmak istedi. Üstelik Türkiye'nin sosyo-ekonomik durumu ve Kıbrıs nedeniyle konulan Amerikan askeri ambargosu çözüm yönünde adımı daha acil hale getirmekteydi. CHP Hükümeti'nin çabaları, değişen uluslararası konjonktür Rum tarafının isteksizliği ve iç politik mücadele gibi nedenlerle başarılı olamadı. Ambargonun CHP'nin iktidara gelişinden yaklaşık 8 ay sonra kaldırılmasıyla partinin Kıbrıs meselesinin çözümü açısından acele etmesine de gerek kalmayacaktı.

Anahtar Kelimeler:

Türk Dış Politikası, Kıbrıs Sorunu, Cumhuriyet Halk Partisi, Bülent Ecevit.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, gerdem@politics.ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9098-4909
Makale geliş tarihi: 02.08.2025
Makale kabul tarihi: 12.11.2025

Republican People's Party and the Cyprus Problem (1973-1980)

Abstract

This article examines the Republican People's Party's (RPP) policies and arguments for a solution to the Cyprus problem between 1973 and 1980. The RPP played a crucial role in shaping foreign policy during this period, acting as both the main opposition and the ruling party. The 1974 military intervention, which created a major rupture in the Cyprus problem, was also carried out under the RPP's rule. Following the intervention, the party believed and aimed to achieve a solution within the framework of a geographical federation, but this situation would be extinguished with the dissolution of the coalition. Having criticized the Nationalist Front governments during their opposition years (1975-1978) for failing to take steps toward a solution, the RPP sought immediate action after coming to power in 1978. Furthermore, Turkey's socio-economic situation and the US military embargo imposed on Cyprus made the pursuit of a solution even more urgent. The RPP government's efforts were unsuccessful due to factors such as the changing international climate, the reluctance of the Greek Cypriot side, and internal political struggles. In any case, with the embargo being lifted approximately eight months after the RPP came to power, there would be no need for the party to rush into resolving the Cyprus issue.

Keywords

Turkish Foreign Policy, Cyprus Question, Republican People's Party, Bülent Ecevit.

Giriş

Dış politikayla ilgili çalışmalarda egemen olan geleneksel yaklaşım önemli bir eksikliğe sahiptir. Dış politika biraz da eşyanın tabiatı gereği devlet merkezli ele alınmakta, hükümetlerin politikaları üzerinden incelenmektedir. Oysa hükümet politikalarını belirleyenler, siyasal ve sosyal aktörlerdir. Türkiye gibi çok partili siyasal hayatın egemen olduğu demokratik ülkelerde, siyasal partiler sistemin en önemli olmasa da belki de en 'görünür' aktörleridir. Dış politikanın iç politikadan bağımsız olmadığı ön kabulüyle, siyasal partilerin dış politikanın belirlenmesinde çok önemli rolleri ve etkileri olduğu açıktır. Bu yüzden dış politika çalışmalarında siyasal partilerin dış politikaya yönelik önerilerinin, tutumlarının ve eylemlerinin de incelenmesi gereklidir. Üstelik bu analiz partilerin iktidar ve muhalefet dönemlerindeki söylem ve eylemlerindeki süreklilik ve değişim unsurları üzerinden yapılmalıdır.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Türkiye'nin kurucu ve en köklü partisi olmasının yanı sıra Kıbrıs sorununun Türk dış politikası gündemine girdiği 1955 yılından beri, 1981'de 12 Eylül Cuntası tarafından kapatıldığı ve 1992'de tekrar açıldığı dönem haricinde, Türk siyasal hayatındaki varlığını en uzun süre devam ettiren yegâne partidir. CHP söz konusu dönemde hem iktidarda hem de muhalefette (çoğunlukla da ana muhalefette) yer alarak, Türk dış politikasının şekillenmesinde çok merkezi ve belirleyici bir rol oynadı. Kıbrıs gibi dış politikanın gündeminden hiç çıkmayan bir meselede de bunun aksini düşünmek mümkün değildir.

Bu makalede, 1965'den sonra yeniden iktidara gelmesini sağlayan 1973 Genel Seçimleri ile 12 Eylül Darbesi arasındaki dönemde CHP'nin gerek iktidar gerekse muhalefet dönemlerinde Kıbrıs meselesine bakışı, tezleri ve izlediği politika ele alındı.¹ Söz konusu dönemin özellikle ilk birkaç yılı Türk dış politikası tarihinde Kıbrıs meselesinin ön plana çıkması açısından da önemlidir. Bu dönem aynı zamanda CHP'nin 1960'larda başlayan sola açılma sürecinde ideolojik olarak 'Ortanın Solu'ndan 'Demokratik Sol'a evrildiği ve 1972'de partinin genel başkanlığına Bülent Ecevit'in seçildiği yani ideolojik ve idari açıdan yeniden şekillenmiş olduğu bir sürecin devamı olması itibarıyla da dikkat çekicidir. CHP 1960'ların ikinci yarısından itibaren sola kayarken, merkez siyasetten özellikle en büyük rakibi ve bu dönemin iktidar partisi Adalet Partisi'nden (AP) Kıbrıs sorunu konusunda hayli farklılaşacaktır. Ayrıca, Kıbrıs meselesinin tarihindeki belki de en büyük kırılma olan 1974 Barış Harekâtı da ele alınan bu dönemde üstelik CHP iktidarın büyük ortağıyken gerçekleştirildi. CHP, söz konusu yaklaşık 7 yıllık dönemde 3 defa iktidara geldi (1974'te koalisyonla, 1977'de yaklaşık 1 ay, 1978'de ise gene koalisyonla), bunun dışında kalan dönemde ise ana muhalefet partisi oldu. Bu yüzden, CHP'nin Kıbrıs politikalarına bakmak hem CHP tarihi hem Türkiye'nin siyaset tarihi hem de dış politika tarihi açısından önem taşımaktadır.

Makalede dönemlendirme, CHP'nin bu dönemdeki 'iktidar-muhalefet-iktidar-muhalefet' diyalektiği esas alınarak yapıldı. Birinci bölümde, Milli Selamet Partisi (MSP) ile yapılan koalisyon dönemi yani esas olarak 1974 yılı, öncesiyle ilgili gerekli olgular aktararak ele alındı. İkinci bölümde, Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerine karşı CHP'nin Kıbrıs sorunuyla ilgili eleştirileri, argümanları ve Kıbrıs'ı hangi bağlamda araçsallaştırdığı analiz edilmeye çalışıldı. 1978 başında başlayan 1979 kışına kadar süren CHP'nin uzun iktidar döneminde, bu sefer iktidar partisi ya da bir 'muktedir olarak' Kıbrıs meselesinin çözümü yönündeki stratejisi, çabaları ve başarısızlığı incelendi. Makalenin son bölümünde ise 1979

1 CHP ile ilgili monografik çalışmalara bakıldığında tamamına yakını Siyaset Bilimi ve Siyaset Tarihi perspektifleri içinde yazıldıkları için, doğal olarak dış politika bahsine çok az girdikleri görülmektedir. Örneğin; (Kili, 1975; Bila, 1999; Uyar, 2017; Görücü, 2019; Emre, 2019).

sonunda başlayan ve 12 Eylül 1980'e kadar süren yeniden muhalefet döneminde partinin Kıbrıs politikası ele alındı.

Bu çalışmada büyük çoğunlukla TBMM zabıtları, parti yayınları ile belgeleri, anılar gibi birincil kaynakların kullanılmasına çalışıldı. İçeriğe bakıldığında hem Kıbrıs meselesiyle ilgili gelişmelere hem de CHP'nin genel dış politika çizgisine hayli az yer verildiği görülecektir. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Öncelikle bu çalışmanın 'odağında Kıbrıs sorunu değil, CHP'nin Kıbrıs sorununa bakışı' bulunmaktadır. İkinci olarak, makale kaçınılmaz olarak belirli nicel sınırlara sahiptir. Bu yüzden metinde yukarıda belirtilen odak noktası eksenindeki olgular esas alınmış, ikincil bağlamdaki olgular daha yüzeysel biçimde aktarılmıştır.

İktidar Sürecinde CHP ve Kıbrıs Sorunu (1973-1975)

Koalisyon ve Kıbrıs Sorunu

CHP 1965'te başlayan ve 1974'e kadar süren muhalefet döneminde Kıbrıs'ta 1967 krizinden sonra soruna bir çözüm bulunması amacıyla yürütülen toplumlararası müzakerelerde bir sonuç alınamamasını eleştirmekteydi. 12 Mart 1971'e kadar iktidarda olan AP Kıbrıs meselesinin çözümünde 'hareketsiz kalmakla' ve 'gerekli adımları atmamakla' suçlanmaktaydı (Bekata, 1969:87). Bülent Ecevit de 1972'de; Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin düzeltilmesinin iki ülkeyi de silahlanma yarışından kurtaracağını, bunun da Kıbrıs meselesine Türk ulusu ve Kıbrıslı Türkler açısından tatmin edici bir çözüm bulunmasıyla mümkün olacağını ifade etmekteydi. Sorunun çözümü her iki ülkenin kaynaklarını kalkınma için kullanabilmelerine olanak verecekti (Ecevit, 1972: 12).

Kıbrıs meselesinin çözümüne böylesine önem veren CHP, ilk bakışta paradoksal gözüke de Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlara Ege ile ilgili yeni gündem maddeleri eklemeyi önerecekti. Karasuları, kıta sahanlığı ve hava sahası gibi konularda Demirel hükümetlerinin "ilgisizliği" eleştirildi ve Türkiye'nin meşru haklarının savunulmasının önemi vurgulandı. CHP Ege sorunlarını Hükümet Programı'na da taşıyacaktı (CHP Hükümet Programı, 1974: 27).

CHP iktidara gelince müzakere stratejisinde de yeni bir yaklaşım getirdi. Kıbrıs meselesinin çözümünün önceliği ortadan kalkacak, çözüm beklenmeden tüm sorunlar müzakere edilecektir. Atina büyükelçiliğine 1972 yılı sonunda atanan Kamuran Gürün, göreve başladığı döneme kadar Türkiye'nin Yunanistan politikasının "Kıbrıs konusu halledilmeden her hangi başka bir konuyu görüşmemek" yönünde olduğunu, önceki büyükelçi İlter Türkmen'in bunu değiştirmek için çok uğraştığını fakat başarılı olamadığını belirtmektedir (Gürün,

1994: 179). Gürün bu konuda bakanlığı ikna etmesinin hayli zor olduğunu ama 24 Temmuz 1973’de Dışişleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken’in Türkiye ve Yunanistan arasındaki müzakere konuları için bir liste oluşturulması kararını aldığını aktarmaktadır. Fakat, Naim Talu Hükümeti bu girişimin sonunu ‘geçici’ olmasının büyük etkisiyle getiremeyecektir. Gürün’ün aktardığına göre, 31 Mart 1974’te Başbakan Bülent Ecevit başkanlığında yapılan toplantı sonucunda yeni hükümet önerdiği politikayı benimsedi (Gürün, 1994: 257-259; Yavuzalp, 1996: 226).

CHP iktidarının getirdiği asıl ve kökleşecek yenilik ise Kıbrıs’ta ‘federasyon tezi’nin açık bir biçimde kabulü oldu. Aslında çözüm için federasyon tezi hayli geriye gitmektedir. CHP İsmet İnönü’nün son başbakanlık döneminde Kıbrıs’ta federatif çözüm önerisini desteklemekteydi (Erim, 1975:353). Federasyon tezi ilk olarak, toplumlar arasında Aralık 1963’te başlayan çatışmalar nedeniyle, 15 Ocak 1964’te toplanan Londra Konferansı’nda Kıbrıs Türk tarafının temsilcisi Rauf Denktaş tarafından dile getirilmiş fakat kabul görmemişti. (Fırat, 2001: 724) CHP, 1960’larda sosyalist solun önemli temsilcileri olan Yön Hareketi ve Türkiye İşçi Partisi (TİP)’yle birlikte federasyon tezini savunan yegâne siyasi aktördü (Fırat, 1997:160). 1968’de yayınlanan CHP 19. Kurultayı Parti Meclisi raporunda CHP’nin Kıbrıs tezinin bağımsız ve federatif devlet olduğu açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Bu raporda, 1965’de kurulan AP Hükümeti, programında Kıbrıs meselesiyle ilgili ‘muğlak hükümler’ yer aldığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (CHP, 1968: 64-65). Yine, 1970’de, CHP 20. Kurultay Parti Meclisi Raporu’nda Çağlayangil’in “(..) anlaşmazlığı çözmek için tek çıkar yol olan bağımsız ve federal Kıbrıs” çözümünden vazgeçmesi ve bu çerçevede de üniter devletten söz etmesi de sert biçimde eleştirilmekteydi (CHP, 1970: 110-111).²

CHP federasyon tezini iki bağlamda, ‘büyük güçler arasındaki denge’ ve ‘Türkiye jeopolitiği’ açısından gerekçelendirmekteydi. İki kesimli, bağımsız federatif devlet en iyi çözümdü; çünkü Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) açısından sorun yaratmayacak bir denge doğrultusunda gerçekleşecekti (Bekata, 1975: 23). Hem ABD hem de SSCB’nin ses çıkarmayacağı, destekleyeceği tek seçenek buydu. Jeopolitik gerekçe ise Ecevit tarafından şöyle ifade edilmekteydi: “Geçmişte bu meydanlarda gençlerin “ya taksim ya ölüm” diye bağırıldığı yıllarda bile CHP taksim tezini benimsememiştir. Çünkü Kıbrıs’ın taksimi demek Yunanistan’ın güneyimize getirilmesi, Ege yetmezmiş gibi, Akdeniz’de de Türkiye’nin önüne bir duvar gibi yerleşmesi demektir” (Ecevit, 2011: 113).

2 AP hükümetlerinde dışişleri bakanı olarak görev yapan İhsan Sabri Çağlayangil, 1970’de TBMM Dışişleri Komisyonu’nda çözüm için “ilke olarak üniter devleti kabul edebileceklerini açıklamıştı (Sarica vd., 1975: 167-168).

Federasyon tezi parti bildirgelerinde ilk defa 1969 tarihli ‘İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz’ başlıklı seçim bildirisinde kullanıldı: “Kaderini ve insanca yaşama umudunu Türkiye’ye bağlamış bulunan Kıbrıs Türk halkını her türlü tehlikeden, baskıdan ve yabancı egemenliğinden korumak; Türkiye için kaçınılmaz bir ödevdir. Ve Kıbrıs sorunu için bölge barışına da hizmet edecek bir çözüm yolu olarak, Kıbrıs’ın bağımsız federatif devlet olması gereklidir” (CHP, 1969: 42). 1973 seçimleri öncesinde CHP federasyon tezini yine tekrarladı. ‘AK Günlere’ başlıklı seçim bildirisinde ‘federasyon tezi’ açık bir biçimde ortaya konulmaktaydı:

CHP; Kıbrıs sorunu için, Türkiye’nin ve Kıbrıs Türklerinin yararına ve bölge barışına en uygun çözümün Kıbrıs’ı bağımsız federatif devlet statüsüne kavuşturmak olduğuna inanır. Bu federatif devlette Türkler, devlet yönetimine eşit egemenlik haklarıyla katılmalıdırlar. CHP Kıbrıs’da böyle bir federatif devlet yapısının, bugünkü yerleşim düzeninde halkı tedirgin edici büyük değişimler yapılmadan sağlanabileceğine inanır (CHP, 1973 :221).

Ecevit liderliğindeki CHP, 14 Ekim 1973 Seçimleri’nde % 33.30 oy oranıyla büyük bir sıçrama yapmasına rağmen parlamentoda çoğunluğu sağlayamadığı için koalisyon arayışı içine girdi. MSP’nin baştaki isteksizliğine rağmen, iki parti arasında yıl sonuna doğru başlayan görüşmeler 26 Ocak 1974’te CHP-MSP Koalisyonu’nun kurulmasıyla sonuçlandı. Koalisyon görüşmelerinde iki parti ilke ve prensipler üzerinde kolayca anlaşırken asıl işleri uzatan bakanlık paylaşımı oldu (Çevikçe, 2012:45; Kayra, 1995: 331).

İki partinin hem genel olarak dış politika konularında hem de özelde Kıbrıs meselesinde uzlaşması, beklenmeyecek biçimde hayli kolay oldu. CHP Kıbrıs konusundaki görüşlerini ortağına kabul ettirmişti. Zaten MSP’nin 1973 seçim bildirgesinde Kıbrıs’la ilgili elle tutulur bir bahis de yoktu (MSP, 1978). Genel olarak CHP programının esas alındığı koalisyon protokolünde Kıbrıs sorunu şu şekilde geçmekteydi:

Kıbrıs sorunu için Türkiye’nin ve Kıbrıs Türklerinin yararına ve bölge barışına en uygun çözümün, Kıbrıs’ı bağımsız federatif devlet statüsüne kavuşturmak olduğuna inanıyoruz. Bu federatif devlette, Türkler devlet yönetimine eşit egemenlik hakları ile katılacaklardır. Kıbrıs Türklerinin toprak mülkiyetleri ve ekonomik gelişme olanakları teminat altına alınacaktır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015:591).

Koalisyon görüşmeleri sürerken 1974 yılbaşında aralarında müstakbel Dışişleri Bakanı Turan Güneş’in de olduğu bir CHP heyetinin Kıbrıs’a gayri resmi bir ziyaret yapması da dikkat çekiciydi. CHP heyeti üyeleri bu ziyarette Denktaş karşıtı Kıbrıs Türk muhalefetine destek isteklerine ‘CHP’nin Kıbrıs siyasetinde taraf tutmayacağını’ belirterek karşı çıktılar. Rauf Denktaş heyetle yaptığı görüşmeden hayli memnun ayrıldı (Denktaş, 1999:215-218). Kısa bir süre sonra

kurulacak CHP-MSP koalisyon hükümetinde Hasan Esat Işık ve Turan Güneş'in yer alması da Denktaş'ı mutlu edecekti. Denktaş'a göre, "ikisi de Kıbrıs meselesinde heyecanlı ve inançlı kişiler..." (Denktaş, 1999: 238).

CHP-MSP Hükümeti'nin 1 Şubat 1974'te TBMM'de Başbakan Bülent Ecevit tarafından okunan programında, Kıbrıs meselesiyle ilgili aşağıdaki ifadeler almaktaydı:

İki cemaatten oluşan Kıbrıs'ta Türk toplumunun eşit egemenlik statüsünün korunması ve devlet yönetiminde iki cemaat arasında her yönü ile huzurlu bir iş birliğinin sağlanması için en isabetli çözüm şeklinin federatif bir sistemde bulunacağına inanıyoruz. Böyle bir çözüm yolunun Kıbrıs'ın ülke bütünlüğünü ve bağımsızlığını kuvvetlendirecek bir temel teşkil edeceği inancındayız (Hükümet Programı, 1974: 26-27).

Böylece cumhuriyet tarihinde ilk defa federasyon tezi hükümet programına girmiş oluyordu (Girgin, 1993). Federasyon tezinin içeriği ise o dönemde Ecevit'in dış politika danışmanlığını yapan CHP İstanbul Milletvekili Haluk Ülman tarafından açıklanacaktır. 1974 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde AP ve Demokratik Parti (DP) milletvekilleri federasyon tezini "milli politikadan bir sapma" ve "lüzumsuz" olarak nitelendirerek mevcut görüşmeleri olumsuz yönde etkileyeceğini ileri sürdüler (Tutanak Dergisi, 22.5.1974: 620-622). Eleştirilere cevap veren Ülman, öncelikle eski bakan Çağlayangil'e isim vermeden gönderme yaparak üniter devlet formülünün AP hükümetleri tarafından kabulünü eleştirdi ve işlemeyen 1960 sisteminin yerine federatif bir sistemin kabulünün en iyi yol olduğunu, CHP'nin tutarlı bir biçimde bunu savunduğunu belirtti. Hükümetin her türlü paylaşım projesine karşı olduğunu vurgulayan Ülman'a göre, federatif sistem adanın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması için en iyi yoldu. Ülman'ın federe sistemin nasıl olacağı yönündeki eleştirilere verdiği cevap dikkat çekicidir:

Önerilen, Ada'daki iki toplumun birbirlerinden kesinlikle ayrılmış, başka başka bölgelerde yaşamasını ön gören, yani Ada'da nüfus değişimini gerektiren bölgesel federasyon değildir, önerilen Kıbrıs'ta Rum toplumunun yanında Türk toplumuna da, gerek devlet yönetiminde, gerek mahalli yönetimde etkin söz sahibi olmak, kendi iç işlerini ise tek başına yürütmek olanağını sağlayacak fonksiyonel bir federasyon kurulmasıdır (Tutanak Dergisi, 22.5.1974: 627).

Ülman bu dönemdeki bir yazısında da federasyon tezinin esasını şöyle ortaya koymaktaydı: "Ecevit hükümeti Kıbrıs'taki topluluklar arasında toprakların değil, devlet görev ve yetkilerinin paylaşılmasını istemektedir" (Ülman, 1974:9). Başbakan Ecevit de TBMM'deki görüşmelerde federasyon tezinin mahiyetini açık biçimde ifade edecektir: "Biz Hükümet olarak, Kıbrıs Devletinin statüsü belirlenirken Türk toplumunun azınlık hakları ile yetinmeye zorlanmasını kabul edemeyeceğimizi ortaya koymuş bulunuyoruz. Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet

olarak kalmasını içtenlikle istiyoruz; fakat Türklerin, o devletin aslı ve eşit bir unsuru olması şartıyla” (Tutanak Dergisi, 3.7.1974: 369).

Ecevit Hükümeti’nin federasyon çıkışı Yunanistan ve Kıbrıslı Rum tarafında kısa bir süre sonra tepki yaratacağı. Gürün, Ecevit’in Kıbrıs’ta geçerli rejimin federasyon olacağı yönünde beyanat vermesinin ardından Rum tarafının toplumlar arası görüşmeleri 2 Nisan 1974’te kesme kararı aldığını belirtmektedir (Gürün, 1994:259-260). Ülman, bu karar için “(...) Rumlar, yeni Türk yöneticilerinin bundan ne anladıklarını öğrenmek yönünde; en ufak bir çaba harcamak zahmetine bile katlanmak gereğini duymamışlardı” değerlendirmesinde bulunacaktı (Ülman, 1974:4). Toplumlararası görüşmeler Rum tarafının tepkisine rağmen kısa bir süre sonra, 11 Haziran 1974’te yeniden başladı. Fakat yeniden başlayan görüşmelerde federasyon önerisi Rum müzakereci Glafkos Klerides tarafından kesin bir biçimde reddedildi. Klerides federatif çözüm önerisine “üniter devlet ilkesinin Türk tarafınca daha önce benimsendiğini belirterek” karşı çıkmaktaydı (Denktaş, 1999: 334-339).

CHP’nin Kıbrıs sorununda 1965-1971 dönemindeki AP iktidarından hayli farklı bir çizgiyi benimsediği görülmektedir. AP Hükümeti’nin özellikle 1967 Krizi’nden sonra Kıbrıs’ta toplumlararası ilişkilerin yumuşamasına paralel olarak Rum tarafının tezlerine daha sıcak bakması (Bölükbaşı, 2001: 194-197), yukarıda da vurgulandığı gibi bunu üniter devlet çözümünün dahi benimsenebileceği yönünde sinyaller vermesi, CHP tarafından sert biçimde eleştirilmekteydi. CHP iktidara gelir gelmez, muhalefetteki çizgisine paralel biçimde federasyon tezini öne sürerek AP hükümetlerinin çizgisini terk etmiştir. Ankara’nın yeni politikasının Rum tarafında tepki yaratması doğal görülmelidir.

Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonrası

15 Temmuz 1974’te Kıbrıs’ta Nikos Sampson liderliğinde yapılan darbe haberi sabah saatlerinde Ankara’ya ulaştı. Akşam toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında önce Maliye Bakanı Deniz Baykal daha sonra Başbakan Bülent Ecevit, darbeye ortaya çıkan durumda önemli olanın Sampson’un iktidara gelmesi değil, Yunanistan’ın bir süre sonra Türkiye’nin güneyine inmesi olduğunun altını çizdiler (Birand, 1980: 31-34). Görüldüğü gibi, CHP Kıbrıs’la ilgili jeopolitik çözümlemesini tutarlı biçimde sürdürmekteydi.³

3 CHP’nin Sampson darbesiyle ilgili çözümlemesi dikkat çekicidir. CHP yönetimine göre, Nikos Sampson ve Kıbrıs’taki Enosis yanlılarının darbe zamanlaması çok yerindeydi. Çünkü, bu dönemde Türkiye 1973 Petrol Krizi’nden etkilenmeye başlamıştı ve ekonomik sorunlara odaklanmıştı. CHP-MSP Koalisyonu da uyumunu kaybetmişti. Haşhaş ekim yaşağının kaldırılması nedeniyle Türkiye-ABD ilişkilerinde sıkıntılı bir döneme girilmişti. İki ülke arasındaki ilişkilerin çok daha yakın olduğu 1960’larda bile Washington Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesine göz yummamıştı (CHP, 1974: 51).

Kıbrıs'taki darbe hem sivil ve askeri bürokrasi hem de CHP üyelerinin çok büyük bir bölümü tarafından adeta bir 'fırsat' olarak görülmekteydi. MGK toplantısında Baykal, hükümetin "kriz diplomasisi" olarak adlandırılan yeni stratejisini açıkladı. Strateji, "olayları ardından izlemek yerine, ülkenin çıkarlarına aykırı olan ancak uzlaşma ile çözülemeyen sorunlarda hakkını fiilen kullanmakta tereddüt göstermemeye" dayanıyordu (Birand, 1980: 31). Kıbrıs'ta 1963'ten sonra bozulan düzen yeniden, üstelik Türk tarafının lehine tesis edilebilecekti. Hükümet Kıbrıs'taki statükoyu değiştirme hedefini, garantörlük antlaşmasını kullanarak müdahale etmek ve bu bağlamda Ada'da anayasal düzeni yeniden tesis etme söylemiyle örtse de aslında amaç çok açıktı. Başbakan Ecevit'in ve hükümetin amacı, yeni bir fiili statüko yaratarak bunun üzerinden yapılacak pazarlıklarla Türkiye'yi ve Kıbrıslı Türkleri tatmin edecek nihai bir antlaşmaya ulaşabilmektir. Nitekim, muhalefet partisi liderlerine bilgi vermek amacıyla 18 Temmuz'da yapılan toplantıya Ecevit'in Londra'ya gitmesi nedeniyle hükümetin CHP kanadını temsilen katılan Baykal; "Makarios'u yeniden başa geçirmek için müdahale ediyor ve Türkiye'yi büyük bir risk altında bırakıyorsunuz hedefiniz nedir?" sorusuna "mevcut de facto durumu fırsat bilerek bağımsız Kıbrıs tezine sahip çıkmak yolu ile dünya kamuoyu ile yakın temas kurarak, Kıbrıs'ı darbe öncesi durumdan daha iyi bir noktaya getirmek" cevabını verecekti (Hristidis ve Ergüz, 2010: 555).

MGK toplantısından sonra gecenin ilerleyen saatlerinde gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantısında, Konsey'e başvurma seçeneği hemen gündemden düştü ve garantörlük antlaşması çerçevesinde müdahale kararı alındı. Dönemin İmar ve İskân Bakanı Ali Topuz CHP'li bakanlar arasında 'hızla müdahale edilmesi ya da acele edilmemesi' yönünde farklı fikirler olduğunu belirtmektedir (Bila, 2011:107). Müdahale öncesinde, garantör devlet İngiltere'yle görüşmeler yapmak üzere Ecevit'in Londra'ya gitmesine karar verilmesi ise CHP içinde görüş ayrılığına neden olacaktı. Çin Halk Cumhuriyeti'ne resmi ziyarette olduğu için Pekin'de bulunan Dışişleri Bakanı Güneş ancak 19 Temmuz'da Ankara'ya dönecek ve Güneş, Ecevit'in İngiliz tarafıyla görüşme kararını, "iş diplomatik çabalara döndürme hamlesi" olarak eleştirecekti (Birand, 1980:69). Güneş müdahale kararının kesin bir biçimde alındığından o kadar habersizdir ki; Ankara'ya dönüşünden sonra ayağının tozuyla gittiği TBMM'de asker gönderme yetkisi kararının harekât tarihini gizlemek için taktiksel olarak 1 gün ertelenmesi yönündeki hükümetin isteğine sert tepki gösterecek, ancak durum kendisine açıklandıkça rahatlayacaktır (Şimav, 2009:237). CHP Gümüşhane Milletvekili Erol Tuncer erteleme kararının durumdan haberi olmayan CHP milletvekillerinde de hayal kırıklığı yarattığını, askeri müdahalenin gene yapılamayacağı endişesinin arttığını aktarmaktadır (Tuncer, 2021: 277). CHP Zonguldak Milletvekili Kemal Anadol, partinin sol kanat milletvekillerinin destek vermelerine karşın, ABD onayı olmadan bu hareketin nasıl gerçekleştirilebildiği yönünde uzun süre

tartıştıklarını belirtmektedir (Anadol, 2015: 323-324). Açıkça görülmektedir ki, bazı tereddütlere rağmen, CHP bir bütün olarak harekâtı desteklemektedir.

Türkiye'nin adaya ilk askeri müdahalesinden sonra 25-30 Temmuz tarihleri arasında toplanan I. Cenevre Konferansı, genel olarak Ecevit Hükümeti'nin isteklerini büyük oranda kabul ettirdiği bir toplantı oldu. Konferans sonunda imzalanan 'Cenevre Protokolü' (Fırat, 2001:744-746) Ecevit Hükümeti'nin yukarıda belirtilen stratejisinin başarılı olduğunu göstermekteydi. Fakat konferans sırasında yaşanan bir kriz dikkat çekicidir. Türk tarafının görüşmeler sırasında kabul ettiği "adadaki yabancı kuvvetlerin çekilmesi" ibaresinin geçtiği 4. maddeye Ecevit kesin bir biçimde karşı çıktı ve değiştirilmesini istedi. Bu durum Güneş'i, İngiltere Dışişleri Bakanı James Callaghan karşısında çok zor durumda bıraktı. Callaghan'ın sert eleştirisi karşısında çok sinirlenen Güneş'in, Ecevit'le yaptığı telefon görüşmelerinde iplerin kopma noktasına geldiği ve Güneş'in istifa kararı aldığı bilinmektedir. Ecevit'in bu kararı geri aldırma konusunda ilk aşamada bir şey yapmaması Türk heyetinde büyük bir endişe yaratırsa da heyette partilerini temsilen bulunan CHP'li Haluk Ülman ve MSP'li İsmail Müftüoğlu'nun Ankara'yı harekete geçirmesi ve özellikle Deniz Baykal'ın çabalarıyla kriz aşılabildi (Çevikçe, 2012: 166-167; Barutçu, 1999:95). Heyette bulunan Yavuzalp'a göre Güneş'in kırılganlığını arttıran şey, bunun arkasında arasının iyi olmadığı Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık'ın olduğuna inanmasıydı (Yavuzalp, 1996: 177-178). Işık ve Güneş arasındaki soğukluk daha sonrasında da devam edecektir (Tokatlı, 2004: 81).

Ecevit'in CHP içindeki liderlik mücadelesinde en büyük destekçisi olan ve içinde Deniz Baykal, Haluk Ülman, Ahmet Naki Yücekök ve Besim Üstünel gibi isimlerin olduğu "Mülkiye Cuntası" (Emre, 2014: 109-128) olarak adlandırılan grubun en önemli ismi olan Güneş'le fikir ayrılığı 1975 yılı başlarından itibaren başladı (Kayra, 1995: 416). Öte yandan, önce Ecevit'i destekleyen 'Baykalcılar' olarak adlandırılan grup ve daha sonra diğer parti içi gruplar da zaman içinde Ecevit'in Kıbrıs başarısından sonra belirgin bir biçimde 'tek adamlığa yöneldiğini' ileri sürerek muhalefete geçtiler. Güneş bir süre sonra gene kendisi gibi parti içi muhalefete geçecek Ülman'a şunu söyleyecektir: "Kıbrıs'ı kazandık ama Bülent'i kaybettik" (Fedayi, 2012:197). Bu yönüyle Kıbrıs harekâtı, Ecevit yönetimine karşı parti içinde ilk muhalif girişimlerin başlamasıyla da ilginç bir özelliğe sahiptir.

II. Cenevre Konferansı öncesinde hükümet bir müzakere pozisyonu ya da daha doğru bir ifadeyle Kıbrıs için yeni bir statü önerisi belirlemek amacıyla hazırlık yaptı. Gürün, 2 Ağustos 1974'te birkaç büyükelçiğe Kıbrıs'ın nasıl bir statüde olması gerektiğiyle ilgili mütalaa talep eden bir tamim gönderildiğini aktarmaktadır (Gürün, 1994: 338). Ankara'da yürütülen çalışmalarda 'iki kesimli federasyon tezi' benimsendi. 7 Ağustos'ta Ecevit, Ankara'ya gelen Denktaş'a iki

kesimli federasyon tezini savunacaklarını bildirdi (Denktaş, 1999: 334-339). Bağımsız devlet ilan edilmesi fikri ise, hükümetin CHP kanadı tarafından kesin bir biçimde reddedildi (Barutçu, 1999: 111).

9-13 Ağustos 1974 tarihlerinde toplanan ve esasta Kıbrıs'ın anayasal statüsünün müzakeresine dayanan II. Cenevre Konferansı'nda, Ankara ve Türk delegasyonu arasında ilk konferansta olduğu kadar büyük bir kriz çıkmadı. Fakat, görüşmelerdeki tıkanma üzerine Washington'un baskısıyla son anda gündeme gelen, 'kantonal çözüm' önerisi başta Güneş olmak üzere tüm Türk heyeti bileşenleri tarafından bir 'taviz olarak' görüldü ve memnuniyetsizlikle karşılandı. Güneş, kantonal çözüm önerisini gönülsüzce Denktaş vasıtasıyla yapacaktı (Birand, 1980: 433; Denktaş, 1999: 392; Barutçu, 1999: 90). Rum ve Yunan tarafının öneriye cevap verebilmek için 36 saatlik süre isteği, Türk heyeti tarafından 'büyük bir memnuniyetle reddedilecek' ve 14 Ağustos sabahı hükümet tarafından önceden alınmış karar uyarınca 2. askerî harekât başlatılacaktır. CHP'li Ulaştırma Bakanı Ferda Güley, 1. hareketin aksine 2. harekât öncesinde karar almak üzere toplanan Bakanlar Kurulu'nda çok sayıda bakanın söz aldığını ve yeni bir hareket Türkiye'ye yönelik uluslararası desteğin menfiye dönebileceği endişelerini paylaştıklarını bildirmektedir (Güley, 1990: 534).

Ecevit, hareketin tüm aşamalarında masaya güçlü bir biçimde oturarak istenen çözümün ivedilikle sağlanacağı yönünde bir inanca sahipti. Ancak hesaba katılmayan, koalisyonun geleceğiydi. Nitekim hareketin hemen ertesinde Eylül ayı içinde koalisyon içinde daha önce başlayan sorunlar kendini yeniden göstermeye başladı. Zaten CHP'lilerin tamamına yakını MSP'den rahatsızdı (Güley, 1990: 540-541; Birgit, 2012: 124). Kıbrıs Barış Harekâtı iki parti arasındaki sorunları bir müddet dondursa da başarı paradoksal biçimde kısa bir süre sonra anlaşmazlığı daha da büyüttü. MSP'nin Kıbrıs zaferini kendisine mal etme ve harekâtı 'bir fetih' olarak yansıtmaya çabaları, Ecevit'i ve CHP'lileri çok rahatsız etmekteydi (Ecevit, 2011: 98-102; Hristidis ve Ergüz, 2010: 570-571). Zaten, harekât ve müzakereler yürütülürken dahi hükümetin MSP kanadıyla çok ciddi krizler yaşanmıştı. (Birand, 1980: 171,178,229; Yavuzalp, 1996: 171).

Kıbrıs başarısı zaten yükselişte olan CHP'nin ve Bülent Ecevit'in halk açısından bir 'umut' olarak görülmesinde ve toplumsal tabanını büyütmesinde çok etkili olmuştu (Çolak, 2020: 170-171). Eylül başında, parti içindeki bazı olumsuz görüşlere rağmen (Kayra, 1995: 387-394) koalisyondan çekilme kararı alan CHP, öncelikli olarak bir erken seçime gidebilmeyi hedeflemekteydi. Kıbrıs başarısının çok büyük bir halk desteği ve tek başına iktidar getireceğini hesaplayan CHP kurmaylarının büyük çoğunluğu, "MSP'den kurtulmanın" CHP'ye kendi programını uygulama fırsatı vereceğini düşünüyorlardı. İşin diğer yanında ise, Kıbrıs sorununu 'MSP'siz' çözme isteği mevcuttu. Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı CHP'li Cahit Kayra, Kıbrıs'ta varılabilecek bir antlaşmanın MSP

tarafından engellenebileceği endişesini taşıdıklarını, bunun da koalisyonun dağılmasında etkili olduğunu belirtmektedir (Kayra, 1995: 370).

Erken seçim beklentisiyle Meclis aritmetiği arasındaki uyumsuzluk, ya da bir başka ifadeyle CHP'nin seçim kararı alacak sayıda milletvekiline sahip olmaması kısa sürede bu girişimi anlamsızlaştırdı. DP ile koalisyon kurma çabasına giren CHP, kısa sürede yine hayal kırıklığına uğradı. Yunanistan'da askeri cuntanın düşüşü, Kıbrıs'ta Sampson'un yönetimden ayrılmak zorunda kalması gibi nedenlerle Kıbrıs sorununun konjonktürün hızla Türkiye'nin aleyhine döndüğünü gören Ecevit, sorunun çözümünün yani bu açıdan tavizler verilmesinin getireceği siyasal riski de göze aldığını belirterek, başta AP olmak üzere siyasal partilerden hükümet kurmak için destek istese de muvaffak olamadı (Ahmad, 1996: 332-333). Daha sonra Ecevit bu çabasıyla ilgili, "eğer o aşamada hükümet kurabilmiş olsaydık, hiçbir taviz verilmeden dış ilişkiler alanında çok ileri adımlar atılabilirdi" değerlendirmesinde bulunacaktı (Ecevit, 2011: 107). Aylarca süren hükümet kurma çalışmaları, CHP'nin hiç beklemediği bir durum yarattı. 31 Mart 1975'te Süleyman Demirel başbakanlığında kurulan ve 'anti-komünizmi' ortak payda olarak kullanan MC koalisyon hükümetleri dönemi (1975-1978) başladı. CHP için zorlu ve yoğun bir muhalefet dönemi açılmaktaydı.

Milliyetçi Cephe ve CHP: "Milliyetçiliği Kıbrıs'ın Topraklarına Yazmak" (1975-1978)

Milliyetçi Cephe'nin Kıbrıs Politikaları ve CHP

CHP-MSP koalisyonunun dağılmasından sonra ortaya çıkan hükümet krizi yaklaşık 5 ay sürdü, kriz döneminde kurulan geçici Sadi Irmak Hükümeti adeta 'idare-i maslahat' durumunda olacaktı. Bu dönemde, CHP hükümetin niteliğini de dikkate alarak şiddetli muhalefetten kaçındı. Başbakan Sadi Irmak da dış politika konularında Ecevit'ten görüş ve bilgi almayı sürdürdü (Ünal, 2023:180). Ecevit daha sonra sürekli olarak bu dönemin Kıbrıs sorunun çözümünde "kaçırılan fırsatlar" dönemi olduğunu vurgulayacaktır (Ecevit, 2011: 107). Sorunun çözülememesini siyasal destekten uzak, önemli kararlar alamayacak bu hükümete bağladı. Ecevit'in eleştirisi bu açıdan haklı olsa da bu dönemde Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD)'nin 13 Şubat 1975'te ilanı gibi önemli bir adım da atılabilmişti. 1975 yılı bütçe görüşmelerinde Dışişleri Bakanlığı bütçesi üzerine söz alan Haluk Ülman, federe devletin ilanını desteklediklerini açıkladı; fakat Sadi Irmak Hükümeti'ni bu hamleyi dünya kamuoyuna yeterince aktaramamakla eleştirdi. Burada ilginç olan Ülman'ın konuşmasında Kıbrıs'ta diplomatik çözümün gecikmesinden endişeli olanları eleştirmesidir. Ülman'a göre, önce Kıbrıs'ta Türk yönetimi güçlendirilmeliydi, görüşme masasına oturmadan önce Türk kesiminde yönetim ve ekonomi tam olarak oturtulmalıydı (Tutanak Dergisi,

21.12.1975: 456). Aşağıda görüleceği gibi, bir süre sonra CHP, MC hükümetlerini sürekli olarak diplomatik çözüm konusunda zaman kaybetmekle suçlayacaktır.

Her ne kadar bu dönemde CHP, Kıbrıs meselesinin karşılıklı tavizlerle çözüleceğini, yani ödünler vermeye hazır olduğunu ilan etse de partinin Kıbrıs konusundaki tezleri hayli berraklaştı. ‘Katı bir iki kesimlilik fikri’ Ecevit’in 1975 Ocağında gerçekleşen Kıbrıs ziyareti sırasında daha da perçinlendi. Dönemin Lefkoşe Büyükelçilik Müsteşarı Onur Öymen, Ecevit’in Rauf Denktaş’ın daveti üzerine yaptığı ziyarette halktan yoğun bir ilgi gördüğünü, halkla temasları sonucunda “iki toplumun iç içe yaşamasının mümkün olmadığı” görüşünü kendisiyle paylaştığını belirtmektedir. Ecevit ‘e göre, “Türklerle Rumların yan yana barış içinde yaşayacakları bir formül” bulunmalıydı (Öymen, 2017: 106). Ecevit 2 Ocak 1975’te Magosa’da yaptığı konuşmada, “Kıbrıs’ın gelecekteki statüsünü Kıbrıs’ın toprağına yazdık. Tarih yazılır gibi yazılan ve şehit kanı ile yazılan yazılar, bu topraklardan bir daha silinmeyecektir” ifadesini kullanacaktı (Ecevit, 1975c: 14).

CHP’nin iki kesimliliğe daha da belirgin bir vurgu yapması, Ecevit’in Kıbrıs’taki gözlemlerinin de etkisiyle artmaktaydı. II. Cenevre Konferansı ile Türk Hükümeti’nin tezi haline gelen coğrafi federasyon zaten parti tarafından da 1974 Kurultayı’nda resmen kabul edilmişti. “Kıbrıs Barış Harekâtı Türkiye’nin ve Kıbrıslı Türklerin tesis edecek, ekonomik ve kültürel yaşamlarını korkusuzca sürdürmelerini sağlayacak “coğrafi federasyona” dayalı çözümü sağlayacaktır” (CHP, 1974: 49). Bir süre sonra, ‘coğrafi federasyon tezi’ CHP programına da girecektir. 27-30 Aralık 1976’da yapılan 23. Kurultay’da kabul edilen programda, CHP “Kıbrıs Türklerinin 1974 sonrası sağlanan özgürlük ve güvenliklerini sürekli kılmayı, topluluğun her alanda gelişmesini sağlamayı ve kendi yönetimlerini güvence altına almayı bir insanlık ödevi ve ulusal sorumluluğun gereği bilir” ifadesi yer aldı. Programda, CHP’nin Kıbrıs’taki çözüm önerisi açık bir biçimde görülmektedir: CHP, “Kıbrıs’ın iki bölge bağımsız ve bağlantısız bir federal devlet olmasını sağlamak üzere gerekli çabanın gösterilmesi gerektiğine inanmaktadır” (CHP, 1976c: 279).

MC hükümetleri döneminde, CHP’nin Kıbrıs sorunu ile ilgili görüşleri ve hükümete yönelik eleştirilerinde birkaç husus öne çıkmaktadır. Öncelikle, CHP bu dönemde sürekli olarak MC hükümetlerini sorunu çözmek için adım atmamakla eleştirdi. CHP’ye göre ‘hareketsizlik’ Türkiye’nin avantajlı konumunu hızla kaybetmesine, bilakis dezavantajlı duruma geçmesine sebebiyet vermektedir. Çözüm illaki taviz vermek anlamına gelmeyecek, çözüm için çaba gösterilmesi bile Türkiye’nin yalnızlaşmasını engelleyecekti (Ecevit, 2011: 191). Hareketsizlik, “hem Kıbrıslı Türkler açısından hem de Dünya karşısında haksız duruma düşmeye başlayan Türkiye’ye zarar vermektedir” (Ecevit, 1976a: 48).

CHP'nin bir diğer eleştirisi, Kıbrıs sorunun Türk dış politikasına adeta 'ipotek' koymasıydı. Ecevit'e göre, MC Hükümeti, Doğu Bloku ve bağlantısızlarla ilişkileri geliştirme ve çok yönlülük" bağlamında, CHP tarafından da desteklenen adımlar atmaktaydı. Fakat, bu adımlar Kıbrıs sorunu yüzünden atılmış zoraki adımlar olarak görülebilecek ve bu yüzden diğer devletler tarafından inandırıcı görülmeyecek hamlelerdi. Bu yüzden, Kıbrıs sorununun çözümü yönünde süratle adımlar atılarak, Türk dış politikası Kıbrıs sorunu ipoteğinden kurtarılmalıydı (Ecevit, 1976a: 94).

Ecevit, Türkiye'nin dünyada yalnızlaşmasının önemli nedenlerinden birinin Kıbrıs olduğunu belirtirken, hükümetin bu konudaki hareketsizliğinin ve yanlış tutumunun bunu hızlandığını ileri sürmekteydi (Ecevit, 1975b: 122). Ülman ise, Demirel Hükümeti'nin federasyon tezini benimsemesinin yeterli olmadığını, görüşme masasında, federe devletler arasında sınır, federal ve federe devletlerin yetkileri, iki toplum arasında ahali değişimi gibi hususlarda somut görüşlerinin olması gerektiğini vurgulamaktaydı (Ülman, 1975:20). CHP'ye göre, resmi ziyaretler sonrası yayınlanan ortak bildirilerde Kıbrıs sorunu gerekli biçimde yer bulamamakta, federasyondan söz edilmemekteydi (CHP, 1976b: 24).

Ecevit'e göre, hareketsizliğin temel nedeni MC hükümetlerinin kendi içinde uyumlu çalışamaması, ortakların çok farklı fıkirlere sahip olmasıydı. Ecevit'in, "dört tutarsızlar" olarak adlandırdığı AP, MSP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)'nin oluşturduğu koalisyon "dış politikada hemen hemen hiçbir karar alamayacak, hiçbir tutarlı davranışta bulunamayacak, hiçbir adım atamayacak"tı (Ecevit, 2010a: 131). Demirel, Kıbrıs meselesinde hiçbir adım atamayacağını bile bile MC Hükümeti'ni kurarak, ülkenin çıkarlarını ikinci plana atmıştı (Ecevit, 1976a:94). TBMM içinde de genelde dış politika özelde ise Kıbrıs meselesinde koalisyon ortakları arasında derin görüş ayrılıkları olduğu, bu nedenle tutarlı ve somut bir politika belirlenemediği eleştirisi CHP milletvekilleri tarafından sıklıkla dile getirildi (Tutanak Dergisi, 27. 12. 1977: 604-605).

Bu dönemde başlayan ABD silah ambargosu, CHP'nin MC'ye yönelik eleştirilerine yeni bir boyut kattı. Ambargonun 5 Şubat 1975'de başlamasının ardından, MC Hükümeti önce ambargonun kaldırılması, sonra Kıbrıs'ta çözüm yönünde adım atılması yönünde bir politika benimsedi (Birand, 1979:226). Başbakan Demirel, I. MC Hükümeti'nin kurulmasının hemen ardından bunu şöyle ifade ediyordu: "Amerikan yardımı ayrı bir iştir. İkisinin birbiriyle hiçbir irtibatı yoktur" (Demirel, 1975: 11-12). Bu politikayı eleştiren Ecevit'e göre:

"Kıbrıs Amerikalıların değil Türkiye'nin sorunudur, "Amerika'ya küsersek", Kıbrıs sorununu sürüncemede bırakmanın anlamı yoktur." (...)
"Kıbrıs sorunun çözülmesi için adım atılmaması belki Türkiye'ye Kıbrıs'ta

bir şey kaybettirmeyecektir ama Türkiye'ye dünya da çok şeyler kaybettirebilecektir. Nitekim Yunanistan Ege'deki askeri dengeyi süratle kendi lehine çevirmektedir, bu Türkiye'nin çok daha fazla savunma harcaması yapmak zorunda bırakarak ekonomiye olumsuz etkilerde bulunacaktır" (Ecevit, 2010a: 134-136).

Muhalefet döneminde CHP açısından bir başka önemli husus da, Ecevit'in başta Kıbrıs sorunu olmak üzere tüm dış politika meselelerini iç politikada sıklıkla işlemesiydi. Türkiye tarihinde ilk defa bir parti dış politika meselelerini işçi ve köylü mitinglerinde, esnaf sohbetlerinde, Manisa'dan Erzurum'a memleketin tüm coğrafyasında bu kadar gündemde tuttu ve kullandı (Ünal, 2023: 218-221). Genelde dış politika meselelerinin özelde ise Kıbrıs meselesinin hep kamuoyunun gündeminde kalması sağlandı. CHP bu sayede hem 1974'teki Kıbrıs başarısını canlı tutuyor hem de buradan MC hükümetlerini sıkıştırabiliyordu.

Bu durum aslında CHP'nin 'demokratik sol dış politika' anlayışının da doğal bir sonucuydu. CHP dış politika meselelerinin halkın ilgisine ve bilgisine sunulmasından yanaydı; 'açık diplomasiyi' savunmaktaydı (Ecevit, 1972: 1-2). Bu çerçevede, CHP'nin muhalefet dönemindeki temel eleştirilerinden biri de hükümetin ülkenin dış politika sorunlarına dair "gizli diplomasi" yürütmesi ve bu konuda halka ve parlamentoya yeteri kadar bilgi vermemesiydi. Ecevit, bu yöndeki eleştirisini şöyle ifade ediyordu: "Son günlerde Kıbrıs'ta neler olup bittiğini bile yabancı basından, radyolardan öğrenmeye çalışıyoruz" (Ecevit, 2010b: 44).

Diğer taraftan, Ecevit bu dönemde yurtdışı seyahatler yaparak, bu ziyaretleri kendi ifadesiyle "(..) Ege sorunu, Kıbrıs sorunu gibi sorunlarımızı ve ulusal güvenlik ihtiyaçlarımızı bütün dünyaya çok daha etkin bir biçimde anlatma olanağı" olarak kullandı (Ecevit, 1976: 49). Üstelik Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan Libya Başbakanı Callud gibi yabancı liderler, muhalefette olmasına rağmen Ecevit'le de görüşmeyi özellikle istiyorlardı. Ecevit'in diplomatik faaliyetleri ve saygınlığı iktidarı rahatsız edecek noktaya vardı. Nitekim, Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi Kozmadapulos'un Ecevit'le de arada sırada görüşmesi Demirel'i rahatsız etmekteydi (Birand, 1979:245). Ecevit, muhalefetteki bir siyasi partiye, Türkiye tarihinde o zamana kadar görülmemiş bir diplomatik aktivizm kazandırmıştı.

CHP, bu dönemde MC hükümetleri döneminde gündeme gelen Ege sorunlarının Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi fikrini de sert bir biçimde eleştirdi (Ecevit 1976b: 8-9). 1960'larda Kıbrıs sorununun çözümünde ABD, NATO ve Avrupalı güçleri devreye sokarak çözüm arama stratejisini (Bölükbaşı, 2001: 106-107, 182-183) benimseyen CHP, bu politikasından tamamen vazgeçti. Sorunlar öncelikle üçüncü tarafların müdahalesi olmadan Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili görüşmelerle çözülmeliydi. Bu politika değişikliğinde, uluslararası

konjonktürün ve dış müdahalenin Yunanistan lehine olacağı yönündeki çok doğru çözümleme kadar ideolojik faktör de rol oynamaktadır. ‘Demokratik sol dış politika’ dış müdahaleyi kabul etmeyen bağımsızlıkçı ve Batı’ya mesafeli bir retoriğe dayanmaktaydı.

CHP’nin, ‘bağımsız, bağlantısız federatif Kıbrıs’ politikasını tutarlılıkla sürdürdüğünün en önemli kanıtı, Türkiye’de çeşitli çevreler tarafından ortaya atılan KTFD’nin bağımsızlık ilan etmesine yönelik görüşlerin parti tarafından şiddetli bir biçimde eleştirilmesidir. Haluk Ülman, Eylül 1975’te yaptığı açıklamada, bu yönde “bir kararın Kıbrıs’ın bağımsızlığına gölge düşüreceğini” açık bir biçimde belirtti (Ünal, 2023: 243). Yine bu çerçevede, Ecevit, 15 Ekim 1976’da yaptığı açıklamada geline durumda Kıbrıs sorununun ivediliğini kaybettiğini, adadaki çatışma ve sürtüşmelerin ortadan kalktığını belirterek bu durumun devamının “çifte Enosis’e yol açacağı” endişesi taşıdıklarını ifade edecekti (Ünal, 2023: 312). Görüldüğü gibi, Ecevit askeri müdahalenin yarattığı statükonun CHP’nin 1960’ların ortalarından itibaren şiddetle karşı çıktığı bir duruma yani Kıbrıs’ın bölünmesine neden olacağını büyük bir öngörüyle sezinlemişti.

Kıbrıs Başarısının Araçsallaştırılması: “Sözde” Milliyetçiliğe Karşı “Gerçek” Milliyetçilik

CHP, 1974 yılının sonundan itibaren iki dış politika argümanını iç politikada sıklıkla kullanmaya başlamıştı. Bunlardan ilki, Nihat Erim başkanlığındaki hükümet döneminde Haziran 1971’de alınan haşhaş ekim yasağının CHP-MSP Koalisyon Hükümeti tarafından 1 Temmuz 1974’te kaldırılmasıydı (Erhan: 2001: 703-704). Haşhaş meselesi, ekim yasağının kaldırılması sırasında mütereddit kalan AP ile “ABD ile ilişkilerimiz bozulur” argümanını ileri sürerek karşı çıkan MHP’ye karşı, CHP tarafından muhalefete geçer geçmez kullanılmaya başlandı (Ecevit, 1975a:6-10). Diğer argüman ise Kıbrıs Barış Harekatı’ydı. Bu iki argüman da MC hükümetlerinin kurulmasıyla birlikte CHP söyleminin merkezine yerleşti. Aslında bu argümanlar CHP’ye Milliyetçi Cephe’nin “sözde” milliyetçiliğini halka sorgulatma fırsatı veriyor, öte yandan MC partilerinin CHP’ye yönelik ‘üstü kapalı gayri millilik söylemi’ne karşı söylem üretme imkânı tanıyordu. CHP, koalisyon partilerinin “sözde ya da samimi olmayan” milliyetçiliklerine karşı “gerçek milliyetçiliğin” ne olduğunu halka hatırlatıyordu. Ecevit, CHP’nin “gerçek milliyetçiliğini” diğer ‘milliyetçi’ partilerle şu şekilde karşılaştırmaktaydı: “Biz Demirellerden, Türkeşlerden milliyetçilik dersi almayız. Sevgili Kardeşlerimiz biz, milliyetçiliği sokak duvarlarına değil, Kıbrıs’ın topraklarına, Ege’nin deniz yataklarına yazmışız. Biz milliyetçiliği Batı Anadolu’nun haşhaş tarlasına yazmışız” (Akar ve Dünder, 2006: 95).

CHP ‘gerçek milliyetçilik’ vurgusunu Demokrat Parti dönemine kadar geri de götürerek sadece bir partiyi değil, bir siyasal akımı ve geleneği de eleştirmekte; CHP’nin tarihsel olarak haklılığını da kanıtlamaktaydı. Ecevit, 5 Temmuz 1975’te Konya’da yaptığı konuşmada “Biz milliyetçilik diye, meydanlarda “ya taksim ya ölüm diye” haykırtmadık. Milliyetçilik diye kendi şehirlerimizde kendi tüccarlarımızın dükkanlarını taşlatmadık, talan ettirmedik. Sessiz sedasız Kıbrıs’a gittik, milliyetçiliğin gereğini orada yerine getirdik” ifadesini kullanacaktır. (Ecevit, 1975c: 7).

CHP’nin bu argümantasyonunun sadece sağ siyasal partilere karşı olduğunu düşünmemek gerekir. Parti, Kıbrıs başarısını ve özellikle haşhaş ekim yasağının kaldırılmasını sosyalist sola karşı da kullanıyordu. CHP, 1970’lerde hızla büyüyen sosyalist gruplara karşı da söz konusu argümanları başka bir okuma ve söylemle, yani anti-emperyalizmin somut göstergeleri olarak dile getiriyordu.⁴ Sosyalist solun ABD ambargosu döneminde zirveye varan anti-Amerikan havayı daha da kullanması ve CHP’nin seçmen tabanından daha fazla destek devşirmesi parti yönetiminde haklı bir endişeye sebep olmaktadır. Çünkü birçok kentte CHP ve sosyalist grupların destekçileri birbirine hayli yakındı ve zaman zaman iş birliği de yapmaktaydı (Çolak 2020: 162-163). CHP tabanının daha sağa değil de daha sola kayması olasıydı. Sosyalist gruplar da CHP’nin kendi tabanlarını ele geçirmesinden endişe etmekteydiler.

CHP’nin 1960’ların ortasında başlattığı sola açılımda gençlik kollarının daha hızlı davrandığı, dönemin yükselen devrimci sol gençlik hareketiyle rekabetinde ‘sosyalist’ ve ‘anti-emperyalist’ argümanları partinin çizgisini de aşan bir biçimde daha çok kullandığı görülmektedir (CHP, 1976a). 9 Kasım 1974’te Ankara’da toplanan CHP Gençlik Kolları 7. Olağan Kurultayı bildirisinde, Kıbrıs’ın “emperyalist ve faşist çıkarların çatışma noktası haline” getirildiği belirtilerek, taksim ve ilhakin “ancak emperyalizmin işine gelecek tezler” olduğu vurgulanmıştır. Kıbrıs “coğrafi temele dayalı federatif-bağımsız ve üslerden arınmış” bir ülke olmalıdır. Bunun yanı sıra, “Türk kesiminde çalışan halkın sermaye düzeninin egemenliğine girmesine engel olunmalıydı” (CHP, 1975a: 28-29). CHP içindeki ‘Ortanın Solu’ ekibinin teşvikiyle 1967’de kurulan Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (Hürkan, 2007) ise gençlik kollarını da aşan biçimde sosyalizme ve anti-emperyalizme hayli yakındı ve Dev-Genç gibi örgütlerle anti-emperyalist eylemlerde iş birliği de yapmıştı (Koç, 1971: 13). Gençlik tabanının bu yönelimine rağmen CHP yönetimi genelde Türk dış politikasının yeniden şekillendirilmesinde özelde Kıbrıs meselesinde böylesine

4 1960’larda Türkiye’de sosyalist hareketlerin güçlenmesinin en önemli nedenlerinden biri Kıbrıs meselesi nedeniyle büyüyen anti-Amerikan hava ve anti-emperyalist dalgadır. Fakat 1974 sonrasında Türkiye sosyalist solunun önemli bir bölümü harekate ve sonrasında oluşan statükoya karşı eleştirel bir tutum aldı (Atagenc, 2018: 287-288). Fakat Ecevit’in ‘ABD’ye meydan okuyan lider’ imajı anti-emperyalist kitleler açısından etkili olmaya devam etti.

radikal bir anti-emperyalizme yönelmekten özenle sakındı. CHP'nin demokratik sol çizgisi zaman zaman muğlaklaşsa da Türkiye'nin Batı bağlantısı açısından belli sınırlara sahipti.

1977 Seçimleri ve Kısa Süren İktidar

1977 seçimlerini bir “umut” (Ecevit, 2010:3) olarak gören ve gerçekten toplumda da bir umut haline gelen CHP çok büyük bir oy patlaması yaparak %41,4 oranında oy aldıysa da, 213 milletvekili çıkararak yine tek başına iktidara gelecek sayıya ulaşamadı (Bila 1999: 315). Ecevit, buna rağmen güvenoyu alabileceğini düşündüğü bir azınlık hükümeti denemesi yapmaktan geri kalmadı. 21 Haziran 1977’de kurulan II. Ecevit Hükümeti’nin 28 Haziran 1977’de TBMM de okunan Hükümet Programı’nda Kıbrıs’la ilgili şu ifadeler yer almaktaydı:

Cumhuriyet Hükümeti 1974’teki Türk Barış Harekatiyle özgürlüğe ve güvenliğe kavuşan Kıbrıs Türklerinin özgürlüklerini ve güvenliklerini sürekli kılmak, Kıbrıs Ulusal Türk Topluluğunun her alanda gelişmesini hızlandıran ve kendi kendini yönetme hakkını güvence altına alan çözümlere katkıda bulunmak üzere her çabayı gösterecektir. Bunu yaparken bölge barışının güçlenmesini, Kıbrıs’ın bütün bölge ve dünya için bir güvenlik ve huzur kaynağı olmasını gözeteyecektir. Hükümetimiz bu açıdan Kıbrıs’ta iki bölgeyi bağımsız ve bağlantısız bir federal çözümü gerçekleştirmek üzere çaba gösterilmesi gerektiğine inanmaktadır (Tutanak Dergisi, 8, 28. 6. 1977: 44).

21 Haziran 1977’de kurulan ve güvenoyu alamayan II. Ecevit Hükümeti iktidarda sadece 1 ay kaldıysa da Kıbrıs’ta hayli ses getirecek bir hamle yaptı. Bu hamle, hükümet tarafından yerleşime kapalı Maraş’ta bir turizm ve otelcilik okulu açılması kararı alınmasıydı. Daha sonra 1979’da Ecevit, kendi ifadesiyle bu “sembolik” kararı, 3 yıldır yerleşime kapalı tutulan bölgenin bir pazarlık unsuru olmaktan çıkmasının önlenmesi olarak açıklamaktaydı: “Maraş yerleşim yapılmamış yöresiyle de Kıbrıs Türk Federe Devletinin sorumluluğu ve yetki alanı içindedir, nitekim işte orada bir Otelcilik okulu açıyoruz demiş olduk. Bunun sağladığı olanakla, 1978’de Maraş’ın da toplumlararası müzakerelerde gündemde ele alınabilecek konular arasına girmesi yolu açılmış olacaktır” (Ecevit, 1979: 35-36). Bu karar özellikle Batılı ülkeleri çok rahatsız etti. BM Güvenlik Konseyi derhal bu eylemin durdurulması yönünde bir karar aldı (UN, 1977). Kısa bir süre sonra II. MC Hükümeti’nin göreve gelmesiyle, Denktaş BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim’a güvence vererek krizi bitirdi (Birand, 1979: 316).

Umudun İktidarında Kıbrıs Sorunu (1978-1979)

Umudun Yükselişi

II. MC Hükümeti'nin 1977 yılının Aralık ayındaki çöküşünden sonra kurulan III. Ecevit Hükümeti'yle CHP sonunda iktidar hedefine ulaştı; fakat bunu yaparken 'Güneş Motel Olayı' olarak bilinen hamleyle 'milletvekili transferi' gibi tartışmalı bir yola başvurmak zorunda kaldı (Ataay 2007:120-121). CGP, DP ve bağımsızların iştirakiyle oluşturulan hükümet, aslında örtülü bir koalisiyondü. Bu da MC Hükümetleri gibi 'çok bileşenli olması' nedeniyle, güçsüzleşmesine sebep olacaktı.

İktidara gelen CHP iki çok büyük problemle karşı karşıyaydı: Sosyo-ekonomik çöküş ve artan politik şiddet. CHP'den beklenen öncelikle ve acil bir şekilde bu iki sorunu çözmesiydi. CHP Hükümeti çok kısa bir süre içinde krize dönüşen ekonomik sorunların çözümü için dış kaynak kullanımının hayati olduğunu görecekti. Üstelik Kıbrıs müdahalesi nedeniyle 1975'de başlayan ABD ambargosu, sadece TSK'nın operasyonel yeteneklerini çok olumsuz yönde etkilemiyor, aynı zamanda ambargo Türkiye'nin dış kaynak temini yönündeki talepleriyle de ilişkilendiriliyordu. Ambargo sivil siyasetin devam etmesi açısından bile önemliydi. Eski CHP Genel Sekreteri İzmir Senatörü Şeref Bakşık, 1977 seçimlerinin hemen sonrasında Ecevit'e, ABD ambargosu nedeniyle Ege'deki askeri dengenin Yunanistan lehine bozulmasının ve Kıbrıs'ta çözüm bulunmamasının TSK'da rahatsızlık yaratabileceğini söyleyerek, ordunun sivil siyasete güvensizliğini arttırabileceği uyarısı yapmıştı (Bakşık, 2009: 431). Görüldüğü gibi Kıbrıs sorunu Türkiye'nin sadece dış politikasını değil, aynı zamanda iç politikasını da etkileyen temel bir olgu haline gelmişti.

Ecevit, Batı'dan gerekli ekonomik desteği almanın yolunun Kıbrıs meselesinde somut adım atmak, bu çerçevede de toprak paylaşımı ve anayasa ile somut öneriler sunmak olduğunu biliyordu. Aslında önemli olan önerileri Rum ve Yunan tarafının benimsemesi ve sorunun çözülmesi değil, Türkiye'nin Batılı güçleri çözüm yönünde çaba gösterdiğine inandırması ve özellikle ABD Kongresi'ni ikna ederek ambargonun kaldırılmasını sağlanmasıydı. Bu adımın sonrasında Türkiye, dış borçlarını döndürecek ve döviz krizini aşmayı sağlayacak acil ihtiyaç duyduğu dış kaynak akışını temin edebilecekti (Birand, 1979: 338-339; Arcayürek, 1985a: 319).

12 Ocak 1978'de TBMM'de okunan III. Ecevit Hükümeti programında Kıbrıs'la ilgili şu ifadeler yer almaktaydı:

1974'teki Türk Barış Harekatıyla özgürlüğe ve güvenliğe kavuşan Kıbrıs Türklerinin özgürlüklerini ve güvenliklerini sürekli kılmak, Kıbrıs Ulusal Türk Toplumunun her alanda gelişmesini hızlandıran ve kendi kendini yönetme hakkını güvence altına alan çözümlere katkıda bulunmak üzere

her çaba zaman yitirmeksizin gösterilecektir. Hükümetimiz bunu yaparken bölge barışının güçlenmesini, Kıbrıs'ın bütün bölge ve dünya için bir güvenlik ve huzur kaynağı olmasını gözetecektir. Hükümetimiz bu açıdan Kıbrıs'ta iki bölge, iki toplumlu bağımsız ve bağlantısız bir federal devlet çözümünü bir an önce gerçekleştirmek üzere gereken çabayı gösterecektir (Tutanak Dergisi, 12. 1. 1978: 276).

III. Ecevit Hükümeti, muhalefetteki görüşleriyle tutarlı biçimde, Kıbrıs'ta Amerikan ambargosunun kaldırılmasını beklemeden adım atmak ve Yunanistan'la ikili sorunları, Kıbrıs meselesiyle "ayrı ayrı fakat aynı anda" müzakere etmek olarak özetlenebilecek yeni bir strateji benimsedi. Ecevit'e göre, "Türkiye ve Yunanistan'ın desteği ve teşviki olmadan" çözüme ulaşmak çok zor olacaktı. Kıbrıs meselesi ve ikili sorunlar birbirine karıştırılmamalıydı; ama bu iki alan arasında "psikolojik bir bağlantı" mevcuttu (Ecevit, 2011: 207; Ecevit, 1979: 18-19). Başbakan Ecevit TBMM'de yaptığı konuşmada da söz konusu stratejiyi net biçimde ifade etti: "Hükümetimiz, (...) Kıbrıs sorununa kesin siyasal çözüm ararken, Türk tarafının girişimlerde bulunması ve öneriler yapmak bakımından öncelik alması görüşünü benimsemiştir" (Tutanak Dergisi, 22. 3. 1978: 35). Strateji, bir toplantı yapılarak Dışişleri Bakanlığı bürokratlarına da aktarılacaktır. Kamuoyuna açıklanmayan fakat diplomatlara yukarıdaki genel çerçeve dışında aksettirilen husus ise, Kıbrıs'ta toprak paylaşımında da adım atılacağı, önerilerin "Rum tarafının istediği kadar olmasa da belli bir tavizi" içereceğiydi. Tülümen'in vurguladığı önemli bir husus da diplomatların Kıbrıs diplomasisinin bizzat başbakan tarafından yürütüleceği, Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün rolünün ikincil olacağı izlenimini almalarıydı (Tülümen, 1998: 201).⁵

Bu yeni strateji çerçevesinde harekete geçen Ecevit, ilk adımda önce Yunanistan'la üst düzey temas aradı. Sonuçta Ecevit ve Karamanlis 10-11 Mart 1978'de Montreux'de buluştular. Somut bir adım atılamasa da Ecevit "Türkiye'nin hasmane taraf olmaktan çıkmış olması" gerekçesiyle umutluydu. Asıl ve çok daha somut olan adım ise Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak atıldı. Müzakerelere yeniden hız verilmesi yönünde hemen harekete geçilerek, Türkiye'nin yıllardır net ve somut bir öneri sunmaktan kaçındığı iki konuda yani 'anayasal sistem' ve 'toprak paylaşımı' konusunda Türkiye'nin somut önerileri 1978 Şubat'ında hazırlanmaya başlandı (Tülümen, 1998:207). Ecevit'in Kıbrıs konusundaki hamlesi görüşmeler yapmak üzere Ankara'ya gelen Denktaş'ı endişelendirmekte, Arcayürek'e "daha zorlarlarsa istifa ederim" demektiydi (Arcayürek, 1985a: 327). 13 Nisan'da Türkiye, Dışişleri Bakanlığı danışmanlığına getirilen Mümtaz Soysal aracılığıyla BM Genel Sekreteri Waldheim'a, Türk tarafının önerilerini kapsayan 27 sayfalık

5 SBF Dekanı'yken politikaya giren ve 1977 Seçimleri'nde Eskişehir milletvekili olan, siyasal gücü zayıf Gündüz Ökçün'ün bakanlığa getirilmesi de zaten Ecevit'in dış politikayı kontrol etme isteğinin bir sonucuydu (Erdem, 2023: 184).

ayrıntılı bir belge sundu. Üstelik bu öneriler arasında birkaç yıldır görüşmelerde çok merkezi bir yer alan Maraş bölgesinin görüşmeler başlamadan yerleşime açılması da bulunmaktaydı (Birand, 1979:385-388). Bu belgedeki “Türk tarafının o zamana kadar ortaya koyduğu en kapsamlı ve net öneriler” (Camp, 1980: 64), Rum tarafı tarafından reddedildi (Denktash, 1982:88-91). Maraş’ın yerleşime açılması önerisi muhalefet tarafından “toprak tavizi” olarak nitelendirilerek eleştirildi (Demirel, 1979: 156). CHP bu eleştiriye önerinin “toprak tavizini değil sınır düzeltilmesini” içerdiğini ileri sürerek cevap verdi (Mülayim, 1979: 18).

Kıbrıs meselesinde ilk defa bu kadar somut bir belge ortaya konulmasına rağmen ambargonun hemen kalkmayacağına anlaşılmaması ise büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Ecevit’in dış politikasını 1978 Mayıs’ından itibaren hızla sertleştirilmesi, ‘yeni ulusal savunma doktrini’ oluşturma çabalarının hızlandırılması (Ecevit, 1978), Türkiye’deki ‘müesses nizam unsurları’ arasında Türkiye’nin Batı’dan kopacağı yönünde endişelerin artmasına neden oldu (Toker, 1981: 234-239). Carter Yönetimi’nin Kongre üzerindeki baskısını arttırması sonucunda ambargonun kaldırılması yönündeki tasarı, Kongre’den geçti ve başkanın imzasının ardından ambargo 26 Eylül 1978’de tamamen kalktı. ABD’nin politikasındaki değişimde hiç kuşkusuz iki blok arasında yumuşama döneminin bitiş emarelerinin ortaya çıkması ve Washington’un Türkiye’ye olan ihtiyacının artışı aslı bir rol oynadı. Ecevit Hükümeti, belki de en önemli dış politika hedefine ulaştıysa da Kongre’nin başkandan iki ayda bir Kıbrıs’taki gelişmelerle ilgili bir rapor istemesi, (Sönmezoğlu, 1995: 113) CHP’nin yıllardır savunduğu Kıbrıs ile ambargo meselesinin birbirinden ayrı olduğu fikrinin, ambargo kaldırılırken dahi Washington açısından geçerli olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Ecevit, 14 Haziran 1979’da CHP TBMM Grubu’nda yaptığı konuşmada bazı milletvekillerinin Washington’un Kıbrıs’la ambargonun kaldırılması arasında bağ kurmaya devam ettiği yönündeki eleştirilere “(...) bu doğrudur. Fakat Amerika’yı bundan vazgeçirmek herhalde arkadaşlarımız da kabul ederler ki, bizim için kolay değildir, hatta Amerikan yönetiminin de elinde olmayabilir” cevabını verecektir (Ecevit, 1979: 18).

Umudun Tükenişi

1979 Kasımı’na kadar süren 42. Hükümet döneminde Kıbrıs konusunda görüşmeler devam etmekle beraber 19 Mayıs 1979’da Denktash ile Kipriyanu arasında imzalanan ‘10 Nokta Antlaşması’ dışında önemli bir adım atılamadı. Söz konusu anlaşma da aslında MC döneminde 12 Şubat 1977’de imzalanan Denktash ve Makarios arasında bağitlanan ‘Dört İlke Anlaşması’nın teyidinin çok da ötesine geçmemekteydi (Fırat, 2001: 767).

Görüldüğü gibi, CHP Kıbrıs sorununun çözümü yönünde hayli enerjik ve iddialı bir biçimde işe başladıysa da çok da somut bir başarı sağlayamadı. CHP iktidarında, Türkiye muhalefet döneminde çok eleştirilen hareketsizlikten çıktıysa, hatta ön alıcı hamleler yaptıysa da ironik bir biçimde 1979 yılı başında gelinen durum MC dönemindeki durumdan çok da farklı değildi. AP lideri Demirel, hükümeti şöyle eleştirmekteydi: “Hareketli oldular; ne halloldu? Kıbrıs olduğu yerde duruyor; hatta Kıbrıs, bir sene evvelkine nazaran daha kötü yerde duruyor” (Demirel, 1979:156). Tarihın cilvesi hem CHP’nin hem de Ecevit Hükümeti’nin TBMM’de Kıbrıs’la ilgili izahları ya da savunmaları da MC Hükümetleri dönemindekine çok benzemekte, çözümsüzlüğün nedeninin Yunan ve Rum tarafı olduğu ifade edilmekteydi (Tutanak Dergisi, 22. 2. 1979:717).

Buna rağmen CHP, III. Ecevit Hükümeti’nin Kıbrıs politikasında bazı başarılar kazandığını ileri sürecektir. Nitekim 24-26 Mayıs 1979’da toplanan 24. Kurultay’a sunulan Genel Yönetim Kurulu Raporu’nda Ecevit Hükümeti’nin çabalarıyla iki şeyin başarıldığı ileri sürülmekteydi: Öncelikle “iki bölge, iki toplumlu, bağımsız, bağlantısız federal bir devlet kurulması gerekliliği tartışmaya yer almayacak biçimde benimsenmiş bulunmaktadır”. İkinci olarak, “Kıbrıs sorununun çözümüne engel olan tarafın Rumlar olduğu açığa çıkmıştır” (CHP, 1979b: 96-97). CHP’nin Ağustos 1979’da yayınladığı ve bir nevi iktidar dönemi bilançosu olan ‘Zor Günleri Halkımızla Birlikte Aşıyoruz’ kitapçığında da hükümetin Kıbrıs’la ilgili ilkelerden taviz vermeden Kıbrıs halkının mutluluğu için her türlü çabayı gösterdiği ve “(...) Kıbrıs Türk Toplumunun davasının bir çok uluslararası kuruluşta MC dönemlerinde gerilen konumunu düzelttiği” belirtiliyordu (CHP, 1979a: 109).

Öte yandan, CHP içinde Genel Merkez’e ve Ecevit’e karşı 1975 yılı başlarından itibaren filizlenmeye başlayan muhalefet yavaş yavaş büyüdü. Bu çerçevede önce parti içinde Kemal Anadol, Süleyman Genç ve Metin Tüzün gibi milletvekillerinin öncülüğünü yaptığı ‘sol kanat’ ortaya çıktı, sonrasında ise Deniz Baykal’ın önderliğinde ‘Baykalcılar’ olarak bilinen bir muhalefet grubu güçlendi. Daha sonra bu gruplara karşı başlangıçta Ecevit’e destek veren Orhan Eyüpoğlu-Ali Topuz grubu da parti içi muhalefete geçti. Bu gruplardan Baykalcılar ve ‘Topuzcular’ın genelde dış politika ve özelde Kıbrıs meselesinde parti politikalarına yönelik kapsamlı bir eleştirileri yoktur (Bila, 1999: 327-340). Sol kanat ise belirgin anti-emperyalist çizgileri nedeniyle Ecevit’e ve parti yönetimine kimi zaman dış politikanın genel çerçevesi içinde eleştiriler getirmekteydi (Genç, 2020: 194-195). Turan Güneş ve Besim Üstünel de Ecevit’in Batı’yı hedef alan dış politika söyleminden rahatsızdı (Arcayürek, 1985a: 529). Buna mukabil, Kıbrıs meselesinde CHP’nin genel çizgisi ve politikası ile ilgili parti içinde genel bir konsensüs olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. İstisnai olarak, CHP’nin iktidarda olduğu 1978-1979 döneminde özellikle Haluk Ülman’ın izlenen strateji ile ilgili kimi eleştiriler yaptığı aktarılmaktadır (Arcayürek, 1985a: 332,451). Anlaşıldığı

üzere, bu dönemde CHP, içindeki büyük ayrışmaya rağmen bu konudaki tek sesliliğini çok büyük oranda korumuştur.

12 Eylül'e Doğru CHP ve Kıbrıs Sorunu (1979-1980)

14 Ekim 1979'da yapılan Senato Ara Seçimleri'nde ağır bir yenilgi alarak hükümetten çekilme kararı alan CHP, 12 Kasım'da AP azınlık hükümetinin kurulmasıyla yeniden muhalefete geçti. Bülent Ecevit, 13 Kasım 1979'da AP lideri Demirel'le başbakanlıkta buluşarak hükümeti resmen devretti. Bu toplantıda yeni hükümete ülkenin ekonomik, siyasal ve idari durumuyla ilgili bir bilanço sunuldu. Bu bilançonun Kıbrıs'la ilgili kısmı, CHP'nin de söz konusu meselede umutlarının hayli azaldığını göstermekteydi. Ambargonun kalkmasıyla Türkiye'nin dış ilişkilerinde Kıbrıs önemini büyük oranda kaybetmişti ama çözüm umudu da en azından kısa vadede çok azalmıştı: "Kıbrıs sorunu ilişkilerde engel olmaktan büyük ölçüde çıktı diyebiliriz. Kipriyanu oldukça çözüm yok" (Arcayürek, 1985b: 331).

Bu dönemde gerçekten de Kıbrıs meselesi Türkiye'nin iç ve dış politikasındaki merkezi önemini büyük önemde kaybetti. Bunun birkaç sebebi bulunmaktadır: İç politikaya bakıldığında, 12 Eylül'e doğru büyük bir sosyo-ekonomik krize giren ve politik şiddetin etnik ve mezhepsel boyutlar da kazandığı Türkiye konjonktüründe partiler açısından ekonomik ve sosyal iç politika meseleleri öncelikli hale gelmişti. Kayra'ya göre, CHP Yönetim Kurulu toplantılarında, dış politika ve ulusal savunma konuları hep iç siyasetin, özellikle şiddet olaylarının gölgesinde kalmaktaydı (Kayra, 1995: 537). Konjonktüre uygun olarak, CHP de muhalefeti daha çok iç politik ve ekonomik meseleler üzerinden yürütmeyi tercih etti. Kıbrıs meselesinin çözümü konusunda kendisi de büyük bir hayal kırıklığına uğrayan CHP'nin, çözümsüzlüğü 1975-1978 döneminde olduğu gibi iktidara yönelik bir eleştiri unsuru yapması zaten çok anlamlı olmayacaktı. Nitekim, 1980 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçesi hakkında CHP grubu adına konuşan İstanbul Milletvekili Hikmet Çetin, Demirel Hükümeti'nin Kıbrıs politikasında bir değişiklik olmayacağı yönündeki açıklamalarını memnuniyetle karşıladıklarını söylemekteydi (Tutanak Dergisi, 22. 2. 1980: 644).

Dış politika bağlamında, yukarıda da belirtildiği gibi, ambargonun kalkmasıyla Kıbrıs meselesinin çözümü 'önemini' ve 'aciliyetini' kaybetmişti. Bu durum sadece Türkiye açısından geçerli değildi. 1979 yılıyla beraber değişen uluslararası konjonktürün etkisiyle Kıbrıs sorunu Washington'un dış politika gündeminde de çok daha küçük bir yer alacaktı (Sönmezoglu, 1995:129). İkinci olarak, özelde Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkilerinde Kıbrıs meselesi ikincil hale gelmiş, Ege sorunları ön plana çıkmıştı (Fırat, 2001: 749). Nitekim bu dönemde CHP Yunanistan'la ilişkiler ve Kıbrıs konusunda AP Hükümeti'ne karşı, esas olarak 22 Şubat 1980'de 714 sayılı NOTAM'ın kaldırılması nedeniyle sert eleştiriler yaptı. Bu çerçevede, NOTAM'ın "coğrafi kapsamı, KTFD hava sahası

ve Ege üzerindeki etkileri düşünülmeden tek taraflı olarak kaldırılması” eleştirildi, Rauf Denktaş’ın KTFD’nin güvenliğine zarar gelebileceği yönündeki beyanatı da bu eleştiride kullanıldı (CHP, 1980:53). Buna benzer şekilde, AP Hükümeti’nin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında MSP tarafından verilen gensoruyu destekleyen CHP, bakana yönelik eleştirilerinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkiler meselesini ön plana çıkardı. Görüşmelerde CHP grubu adına konuşan Hikmet Çetin, Kıbrıs meselesiyle ilgili hiçbir eleştiri yapmadı ve sadece 714 sayılı NOTAM’ın kaldırılmasının Türkiye ve KTFD’nin güvenliğine zarar getireceği gibi çok dolaylı bir eleştiride bulundu (Tutanak Dergisi, 3. 9. 1980: 812-817).

Sonuç

1975 yılında verdiği bir mülakatta Turan Güneş, federasyon tezinin artık milli bir tez haline geldiğini, zamanında “federasyon çözüm değildir” diyen Demirel’in bile kurduğu hükümetlerde federasyon tezini esas aldığı altını çizmekteydi (Simav, 2009: 233-234). Gerçekten de federasyona dayalı çözüm, 1974 sonrasında günümüze uzanan biçimde-zaman zaman ortaya çıkan konfederasyon, iki devletli çözüm gibi revizyonlara rağmen- gerek Kıbrıs Türklerinin gerekse Türkiye’nin müzakerelerdeki esas tezi olarak Türk diplomasisine yerleşti. CHP, federasyon tezinin Türkiye siyasetinin merkezi ve büyük aktörlerince benimsemesinde çok önemli bir rol oynadı.

1974’te adaya gerçekleştirilen askeri müdahale, CHP’nin 1970’lerdeki yükselişinde çok etkili oldu. Kıbrıs’taki başarı CHP’nin ve özellikle Ecevit’in popülaritesinin yükselişini hızlandırdı. Bu süreçte, Kıbrıs, CHP tarafından araçsallaştırılarak, MC bloğuna karşı ‘gerçek milliyetçiliğin’, sosyalist sola karşı da ‘anti-emperyalizmin’ bir simgesi ve argümanı olarak kullanıldı. Böylece, Kıbrıs başarısı, CHP’nin 1977 seçimlerinde birinci parti haline gelmesinde önemli bir rol oynadı. Bu durum, bir dış politika başarısının iç politikada nasıl etkilerde bulunabileceğini göstermesi açısından da Türk siyaset tarihindeki önde gelen örneklerden biridir. Öte yandan, Kıbrıs başarısının da büyük etkisiyle Ecevit’in karizmasının hızla büyümesi, birkaç yıl içinde CHP içi muhalefetin ortaya çıkışı ve güçlenmesi açısından da önemlidir. Paradoksal biçimde, Kıbrıs başarısı kısa vadede CHP’yi güçlendiren, orta vadede ise belli oranda da olsa zayıflatan bir etkidir.

1974’te CHP iktidar ortağı iken yapılan askeri hareketin, barışı getirmesine rağmen sonrasında çözümü getirememesi, partinin yıllardır şiddetle karşı çıktığı ve “çifte enosis” olarak gördüğü ‘taksim’in fiilen gerçekleşmesine yol açtı. Kıbrıs politikasının merkezine ‘çözüm’ü oturtan CHP’nin, istemeden de olsa çözümsüzlüğü ortaya çıkaran koşulların baş aktörlerinden biri haline gelmesi hayli

ilginçtir. Bu açıdan Kıbrıs sorunundaki çözümsüzlükte, CHP'nin kasıtsız; bir açıdan doğrudan, bir açıdan ise hayli dolaylı bir etkisi olduğu görülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, CHP'nin hem muhalefet hem de iktidar dönemlerinde Kıbrıs meselesinde çok büyük bir aktivizm gösterdiği söylenebilir. Parti, 1960-1980 dönemindeki ideolojik evrimine paralel biçimde, diğer ana akım siyasal partilere nazaran çok daha tutarlı ve reel bir politika izledi.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (İstanbul: Hil).
- Akar, Rıdvan ve Can Dünder (2006). *Karaoğlan* (Ankara: İmge).
- Anadol, Kemal (2015). *Filmi Geriye Sarınca* (İstanbul: Doğan Kitap).
- Arcayürek, Cüneyt (1985a). *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7 Demokrasinin Son Baharı 1977-1978* (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- Arcayürek, Cüneyt (1985b). *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-8 Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979* (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- Ataay, Faruk (2007). *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti* (Ankara: De Ki Basım Yayım).
- Bakışık, Şeref (2009). *CHP ile Bir Ömür* (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları).
- Barutçu, Ecmel (1999). *Hariciye Koridoru* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları).
- Bekata, Hıfzı O. (1969). *Türkiye'nin Bugünkü Görünüşü* (Ankara: Çığır Yayınları).
- Bekata, Hıfzı O. (1975). *Dış Politika ve Türkiye* (Ankara: Kardeş Matbaası Yayınları).
- Bila, Hikmet (1999). *CHP 1919-1999* (İstanbul: Doğan Kitap).
- Bila, Hikmet (2011). *Ali Topuz Anlatıyor-2 Düzeni Değiştirmek (1972-1980)* (İstanbul: Doğan Kitap).
- Birand, Mehmet A. (1979). *Diyet Türkiye ve Kıbrıs Üzerine Pazarlıklar* (İstanbul: Milliyet Yayınları).
- Birand, Mehmet A. (1980). *30 Sıcak Gün* (İstanbul: Milliyet Yayınları).
- Bölükbaşı, Süha (2001). *Barışçı Çözümsüzlük* (Ankara: İmge).
- Camp, Glen (1980). "Greek-Turkish Conflict over Cyprus", *Political Science Quarterly*, 95 (1): 43-70.
- CHP (1968). *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu* (Ankara: Ulusal Basımevi).
- CHP (1969). *CHP'nin Düzen Değişikliği Programı* (Ankara: Ulusal Basımevi).
- CHP (1970). *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu* (Ankara: Ulusal Basımevi).

- CHP (1973). *AK Günlere* (Ankara: Ajans Türk).
- CHP (1974). *CHP XXII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu* (Ankara: Güneş Matbaacılık).
- CHP (1975a). *Demokratik Sol Bildiriler-Belgeler* (İstanbul: CHP İstanbul Gençlik Kolu Yayınları).
- CHP (1975b). *CHP 24. Kurultay Genel Yönetim Kurulu Çalışma Raporu* (Ankara: Ajans Türk).
- CHP (1976a). *Ak Günlerin Şafağında, CHP Gençlik Kolları VIII. Kurultayı 1976* (Ankara: Halkevleri Kültür Vakfı Matbaası).
- CHP (1976b). *CHP Parti Meclisi Toplantısı 9-10 Haziran 1976* (Ankara: CHP Genel Merkezi).
- CHP (1976c). *Cumhuriyet Halk Partisi Programı* (Ankara: Ajans Türk).
- CHP (1979a). *Zor Günleri Halkımızla Birlikte Aşıyoruz* (Ankara: Ajans Türk).
- CHP (1979b). *24. Kurultay Genel Yönetim Kurulu Çalışma Raporu* (Ankara: Ajans Türk Matbaacılık).
- Çevikçe, Erol (2012). *CHP İle Bir Ömür* (İstanbul: Medyamen).
- Çolak, Mustafa (2020). *Bülent Ecevit Karaoğlan* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Demirel, Süleyman (1975). *Başbakan Süleyman Demirel'in Basına Açıklamaları* (Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü).
- Demirel, Süleyman (1979). *Bayrağımın Altında* (İstanbul: Göktürk Yayınları).
- Denktash, Rauf R. (1982). *The Cyprus Triangle* (London: George Allen & Unwin Publishers).
- Denktaş, Rauf (1999). *Rauf Denktaş'ın Hatıraları 1973-1974 Cilt 9* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları).
- Ecevit, Bülent (1972). "Dış Politika", *Özgür İnsan*, (4): 1-7.
- Ecevit, Bülent (1975a). *CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in CHP XXII. Kurultayı'nı Açış Konuşması* (Ankara: Güneş Matbaacılık).
- Ecevit, Bülent (1975b). *Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar* (Ankara: Ajans Türk Matbaacılık).
- Ecevit, Bülent (1975c). *Dünya Türkiye, Milliyetçilik* (Ankara: Ajans Türk Matbaacılık).
- Ecevit, Bülent (1976a). *Ecevit'in Açıklamaları 1976* (Ankara: Ajans Türk).
- Ecevit, Bülent (1976b). "Ege Sorunu", *Özgür İnsan*, (34): 6-11.
- Ecevit, Bülent (1978). "Turkey's Security Policies", *Survival: Global Politics and Strategy*, 20 (5): 203-208.
- Ecevit, Bülent (1979). *Türkiye'nin Uluslararası İlişkileri 79* (Ankara: CHP Genel Merkez Basın Bürosu).
- Ecevit, Bülent (2010a). *Türkiye 1965-1975* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları).
- Ecevit, Bülent (2010b). *Umut Yılı 1977* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları).
- Ecevit, Bülent (2011). *Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları).

- Emre, Yunus (2014). “The Role of Academics in Turkey’s Politics: the Mülkiye Junta and the Transformation of the Republican People’s Party”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 14 (1): 109-128.
- Emre, Yunus (2019). *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol: Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Erdem, Gökhan (2023). “Duvarın Öte Yanına Bakmak: Ahmet Gündüz Ökçün ve Dışişleri Bakanlığı Dönemi”, *Türk Diplomasisine Yön Verenler: Cumhuriyet Dönemi*, Yakup Kaya ve Ahmet Dönmez (ed.) (Konya: NEÜ Yayınları).
- Erhan, Çağrı (2001). “ABD ve NATO’yla İlişkiler (1960-1980)”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I.*, Baskın Oran (ed.) (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Erim, Nihat (1975). *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs* (Ankara: Ajans Türk).
- Fedayi, Cemal (2012). *Kandırılı Profesör Turan Güneş: Hayatı Düşüncesi Kişiliği* (Ankara: Kadim Yayınları).
- Fırat, Melek (2001). “Yunanistan’la İlişkiler (1960-1980)”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I.*, Baskın Oran (ed.) (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Fırat, Melek (1997). *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu* (Ankara: Siyasal Kitabevi).
- Genç, Süleyman (2020). *Anılar (1968-1983)* (Bursa: Alp Yayınları).
- Girgin, Kemal (1993). *T.C. Hükümet Programlarında Dış Politikamız 1923-1993* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları).
- Görücü, Çağdaş (2019). *Demokrat Parti İktidarında CHP: Ekonomik ve Örgütsel Arayışlar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları).
- Güley, Ferda (1990). *Kendini Yaşamak Anılar* (İstanbul: Cem Yayınevi).
- Gürün, Kamuran (1994). *Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları* (İstanbul: Milliyet Yayınları).
- Hükümet Programı* (1974). (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası).
- Hristidis, Şengün Kılıç ve Ersel Ergüz (2010). *İsmail Hakkı Birler’in Anılarında CHP’li Yıllar 1946-1992* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları).
- Hürkan, Serhat (2007). *Ortanın Solu’nun Ulusal Ülkücüleri (Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu’nun Öyküsü)* (Ankara: Sinemis Yayınları).
- Kayra, Cahit (1995). *1938 Kuşağı, Olaylar, İnsanlar, Anılar* (İstanbul: Cem Yayınevi).
- Kili, Suna (1975). *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları).
- Koç, Süreyya (1971). *Sosyal Demokrasi ve S. S. D. F. (Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu)* (Ankara: Kardeş Matbaası).
- MSP (1978). *Milli Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi* (İstanbul: Fatih Yayınevi).
- Mülayim, Yusuf Ziya (1979). *Bağımsız Dış Politika* (Ankara: Halkevleri Basımevi).

- Neziroğlu, İrfan ve Tuncer Yılmaz (haz.) (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri ve Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri* Cilt I (Ankara, TBMM Basımevi).
- Öymen, Onur (2017). *Zor Rota* (Remzi Kitabevi: İstanbul).
- Özgür İnsan, (1972). “Phantom” un Ötesindeki Gerçek”, *Özgür İnsan* (4): 8-15.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1974). Birleşim 82, Oturum 22, 2. 5 1974.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1974). Birleşim 105, Oturum 1, 7. 3. 1974.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1975). Birleşim 44, Oturum 2, 21. 2. 1975.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1977). Birleşim 8, Oturum 1, 28. 6. 1977.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1977). Birleşim 82, Oturum 1, 27. 12. 1977.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1978). Birleşim 91, Oturum 1, 12. 1. 1978.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1979). Birleşim 60, Oturum 4, 22. 2. 1979.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1980). Birleşim 50, Oturum 2, 22. 2. 1980.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1980). Birleşim 128, Oturum 1, 3. 9. 1980.
- Sarıca, Murat, Erdoğan Teziç ve Özer Eskiuyurt (1975). *Kıbrıs Sorunu* (İstanbul: İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları).
- Simav, Akın (2009). *Turan Güneş'in Siyasal Kavgaları* (İstanbul: Agora Kitaplığı).
- Sönmezoglu, Faruk (1995). *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)* (İstanbul: Der Yayınları).
- Toker, Metin (1981). *Metin Toker'in Not Defterinden (1973 Seçimlerinden 12 Eylül'e)* (İstanbul: Milliyet Yayınları).
- Tokatlı, Orhan (2004). *Güvercinli Yıllar* (İstanbul: Doğan Kitap).
- Tuncer, Erol (2021). *Anılarım* (Ankara, TESAV Yayınları).
- Tülümen, Turgut (1998). *Hayat Boyu Kıbrıs* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları).
- UN (1977). “Resolution 414 of September 1977”, ([https://docs.un.org/en/S/RES/422\(1977\)](https://docs.un.org/en/S/RES/422(1977))) (Erişim Tarihi: 2 Haziran 2025).
- Uyar, Hakkı (2017). *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971* (İstanbul: Doğan Kitap).
- Ülman, Haluk (1974). “Türk Yunan İlişkileri Üzerine”, *Özgür İnsan*, (17): 5-9.
- Ülman, Haluk (1975). “Kıbrıs-Ambargo ve Ötesi”, *Özgür İnsan*, (24): 20-24.
- Ünal, Mustafa C. (2023). *Bülent Ecevit'in Dış Politika Anlayışı ve Türk Dış Politikasına Etkileri (1972-1980)*, (Ankara: Dorlion Akademi).
- Yavuzalp, Ercüment (1996). *Liderlerimiz ve Dış Politika* (Ankara: Bilgi Yayınevi).